

Gysseling (M.). *Corpus van middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*. Reeks I : *Ambtelijke bescheiden*, m.m.v. en van woordindices voorzien door Willy Pijnenburg

Walter Prevenier

Citer ce document / Cite this document :

Prevenier Walter. Gysseling (M.). *Corpus van middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*. Reeks I : *Ambtelijke bescheiden*, m.m.v. en van woordindices voorzien door Willy Pijnenburg. In: *Revue belge de philologie et d'histoire*, tome 59, fasc. 2, 1981. Histoire médiévale, moderne et contemporaine — Middeleeuwse, moderne en hedendaagse geschiedenis. pp. 419-427;

https://www.persee.fr/doc/rbph_0035-0818_1981_num_59_2_3330_t1_0419_0000_1

Fichier pdf généré le 14/04/2018

Gysseling (M.). *Corpus van middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300).*

Reeks I : *Ambtelijke bescheiden*, m.m.v. en van woordindices voorzien door Willy PIJENBURG. 's Gravenhage, M. Nijhoff, 1977, 9 delen. Reeks II : *Litteraire handschriften*, deel 1 : *Fragmenten*, m.m.v. en van woordindices voorzien door W. PIJENBURG. 's Gravenhage, M. Nijhoff, 1980, 1 deel (BOUWSTOFFEN VOOR EEN WOORDARCHIEF VAN DE NEDERLANDSE TAAL).

Eindelijk is het zover. Voor ons ligt, in 9 statige banden, het eerste gedeelte van het Corpus-Gysseling, zoals men het wellicht voortaan zal noemen, en wel de editie van alle teksten in het middelnederlands geschreven tot en met het jaar 1300, althans van alle ambtelijke teksten, d.i. oorkonden, poortersboeken, keuren, rekeningen etc. En ook voor de litteraire teksten is het eerste deel zopas verschenen. Dit is dan – na en naast het onvolprezen Toponymisch Woordenboek (uit 1960) – het tweede levenswerk van Dr. M. Gysseling geworden.

Dr. Gysseling is in de Nederlanden ongetwijfeld de meest verbeterd en succesvolle speurder naar onbekende, verloren of verloren gewaande archivalia. Dat was al gebleken in zijn uitgaven (resp. samen met A. Verhulst, C. Wyffels, J. Buntinx en P. Bougard) van de Grote Brief uit 1187, het oudste goederenregister van de Gentse St.-Baafsabdij, en dat van Oudenbiezen, het oudste register van wettelijke passeringen van Eksaarde uit 1349-60, de 13^e eeuwse koninklijke belastingslijsten uit Artesië, en nog zoveel meer. De basis van de systematische verzameling van nederlandse teksten vóór 1300 was op aansporen van prof. G. De Smet gelegd vanaf 1948 door Jozef van Cleemput, die vooral de Brugse archieven excerpeerde. Na diens tragisch overlijden heeft Dr. Gysseling het plan, geïnspireerd door het *Corpus der altheutschen Originalurkunden bis zum Jahr 1300* van Friedrich Wilhelm opnieuw opgenomen en na tien jaar van intensieve archieftochten (en wie Dr. Gysseling kent weet wat dat betekent aan arbeidsintensiviteit, efficiëntie en pijnlijke nauwgezetheid) tot een goed einde gebracht. Toen – circa 1969 – kwam een oogkwaal de werkmogelijkheden van de h. Gysseling ernstig verstoren, en de afwerking ten zeerste in het gedrang brengen. Gelukkig snelde toen het Instituut voor Nederlandse Lexicologie te Leiden ter hulp in de persoon van Dr. F. De Tollenaere en de h. W. Pijnenburg. Aanvankelijk zouden dezen instaan voor de opmaak der diverse indices, doch tenslotte hebben zij, aangemoedigd door een dankbare Dr. Gysseling, diens hele handschrift via codering op computerband gezet zodat enerzijds de tekstuitgave volkomen automatisch vanaf deze banden kon gedrukt worden, anderzijds de indices via deze zelfde banden gerealiseerd. Ik had niet enkel het voorrecht Dr. Gysseling al die jaren van dichtbij aan het werk te zien, ik mocht ook de inspanningen van de Leidse neerlandici op geregelde tijdstippen meemaken. Zo heb ik ervaren met welke tot het uiterste gedreven scrupules beide partijen deze

editie via transcriptie en controle in archieven, op de voorhanden foto's en op de basis-afschriften feilloos drukklaar gemaakt hebben, om ze pas op het gepaste ogenblik aan het gesofistikeerde computerbrein over te leveren. Wie wenst te vernemen hoe dit technisch procédé precies werkte, leze de bladzijden van F. de Tollenaere en W. Pijnenburg, *Verwerking van vroegmiddelnederlandse teksten met de computer*, Leiden, 1974.

Men zal mij als historicus wel vergeven in de eerste plaats de uitzonderlijke betekenis van deze editie voor de historische wetenschap te demonstreren. We staan hier uiteraard voor een *systematische* verzameling van *alle* bronnen voor de geschiedenis van de Lage Landen vóór 1300, weliswaar met een grote beperking, nl. enkel bronnen in het nederlands gesteld, maar dat is dan ook heel wat. Tot betere oriëntering van de gebruikers dient gezegd dat de bestreken periode in feite in essentie beperkt is tot de tweede helft van de 13^e eeuw. Slechts 8 teksten (n° 1-8) zijn ouder. De oudste, ongedateerde tekst is dateerbaar op $\pm$ 1210-1240, daar waar vroeger steeds document n° 7 als oudste nederlandse oorkonde gold, nl. de schepenbrief van Boechoute-Velzeke uit 1249. Talrijke stukken, de overgrote meerderheid, van de hier uitgegeven documenten was tot nog toe onuitgegeven gebleven. De oogst was bijzonder rijk in de Brugse archieven. Er zal wel niet veel ontgaan zijn aan Gysselings aandacht. Mij is althans slechts één niet opgenomen oorkonde bekend, die me een paar maand geleden gesignaleerd werd door mijn student, thans lic. Georges De Clercq, te laat om ze nog aan de uitgever te kunnen signaleren, nl. een oorkonde van de schepenen van Aardenburg van 13 december 1293, bewaard in het R. A. Kortrijk, Fonds kapittel Harelbeke als n° 23.672.

Overigens staan de vier tekstbanden bol van de meest nuttige teksten. Ik denk met name aan de talloze akten van de schepenen van het Brugse Vrije met hun merkwaardige vermenging van nederlands en latijn (vooral in de data). Ik denk aan de vele teksten die het bestaan van armentafels attesteren in dorpen, o.a. te Zuienkerke (n° 27) en Vladslo (n° 871), maar ook in steden (n° 43, 85 en 141). Andere sociale voorzieningen, zoals het afstaan van goederen aan een gasthuis in ruil voor de verzekering van levensonderhoud, wanneer men werkonbekwaam wordt, duiken op in n° 42 ; een enkel testament in n° 414 en 1278, een staat van goed van de Gentse poorter Joris Haec na de dood van zijn vrouw in n° 1558. Zeer oude informatie over lonen is te ontdekken in de rekening van de St.-Jansinfirmierie te Brugge (n° 1035) en die van de watering van Blankenberge (n° 1320 en 1601). Er is het oudste, onuitgegeven, poortersboek van Oudenaarde (n° 184), met o.m. de lijsten der buitenpoorters, dorp per dorp (p. 322 sq.) ; er zijn de drie reeksen statuten en ledenlijsten van de St.-Jacobsbroederschap te Gent uit circa 1270 (n 92 tot 94). Andere sociale informatie betreft stukken over het Gentse St.-Janshospitaal vanaf 1260 (n° 19, 29, 79 etc.), over akkerzieken (n° 553), poortersrollen van Pamele uit 1291-1315 (n° 1054), het renteboek van de H. Geest

tafel van St.-Niklaas te Gent (n° 1356 en 1639) en de legger van de lazerij te Gent (n° 1640). In die lijn liggen nog de bekende «klachten» van onderdanen gericht tot de vorst in Brugge en Damme in 1280 (n° 315-16) en te Damme in 1299 (n° 1787). Deze teksten waren weliswaar reeds uitgegeven, zoals ook de statuten van de Gentze leprozerij uit 1236 (n° 3) en de tarieven van het Gentse ongeld (n° 822), maar het nuttige is dat ze thans in één collectie te vinden zijn. Andere teksten zoals de tol op de Leie te Gent waren slechts partieel (door F. Blockmans) bezorgd (n° 639). Van de uitgegeven rekeningen van Dordrecht vanaf 1284 werd hier een nieuwe en kwalitatief betere uitgave bezorgd (n° 534, 601, 669, 700, 702). De financiële geschiedenis kan honing puren uit een Roeselaarse belastingsrol uit 1282 (n° 390a), teksten over leningen (n° 531) en een grafelijke zetting in de dorpen van de spijker van Aalst (n° 1461). Verder nog nuttige informatie over Brugse scholieren (n° 505), wegeaanleg en turfsteken (n° 724), wateringen (n° 782-3 en 793), de Brusselse vismarkt (n° 860a), keure der Brugse poorters (n° 1227), voorgeboden schepenen van Kales (n° 1253-54), de baljuwsrekening van Saaftinge (n° 1270) en brouwerijen te Maastricht (n° 1757). Wijzen we tot slot nog op het onuitgegeven renteboek van het hospitaal van Oudenaarde uit 1291 (n° 1040), 42 blz. lang.

Vanuit het standpunt van de historische gebruiker kunnen wel enkele bedenkingen ten beste gegeven worden, die echter de fundamentele kwaliteit van de editie niet raken. Er werd diplomatisch uitgegeven, d.w.z. met behoud van U en V, i en j, van majuskels en interpunctie zoals die in de originele tekst voorkomen. Ook de regelverspringing wordt aangegeven. Deze «filologische» handelwijze stoort de historische gebruiker, gewend aan een meer aanpassende uitgavetechniek, nochtans slechts matig. Dit is slechts in één opzicht het geval, op een plaats waar ik het allerm minst verwacht had, nl. in de regesten, waar vaak voor persoonsnamen de zeer wisselende vormen van de bron behouden werd : bv. op p. 2826 in n° 1919 «Jhan» en in n° 1920 «Jan» ; bv. in n° 1891 : «Gye» en in n° 1796 «Guy». De zin van dit conservatisme ontgaat me, vermits het in de regesten niet werd toegepast voor de even grillige vormen van de plaatsnamen, en vermits het hele regest verder in aktueel nederlands is gesteld. Een zelfde anomalie treft me ook met de landmaten die in het regest opduiken soms in de vorm van de bron (bv. «suster» in n° 949), maar soms ook in aangepaste versie (bv. «gemet» in het regest i.p.v. «ymete» in de bron, in n° 951).

Een historicus wenst ook wel een iets bredere authenticiteitskritiek dan hier het geval is. Document n° 1505, een pseudo-origineel van Robrecht, graaf van Vlaanderen uit 1296, wordt terecht onecht verklaard op grond van taal en schrift, maar een historicus verlangt toch ook enkele inhoudelijke motieven die de falsaris tot het maakwerk brachten. Het gebruik van een Kortrijks gekleurde taal verwijst inderdaad naar een Kortrijkse falsaris, maar is *in se* geen argument voor het vals

verklaren vermits in grafelijke oorkonden theoretisch destinataris-redactie mogelijk is, al is 1296 een wel wat laat tijdstip voor deze techniek. Dit alles geldt ook voor falsum n° 1515, en het is me een raadsel waarom dit n° slechts een regest verdient, terwijl falsum n° 1505, toch voluit werd uitgegeven. In beide gevallen valt de werkelijke datum van redactie buiten de behandelde periode (ante 1300).

Iets over de dateringen. In n° 1319 suggereert de datum van het regest dat alle dagen tussen 1 februari 1293 en 24 maart 1294 mogelijk zijn, in feite zijn er slechts vier kansen hetzij 1 februari in 1293 en 1294, hetzij 24 maart in 1293 en 1294. De anomalie met de datum van document n° 1327, gedateerd op 15 april 1294, dag die in het paasjaar 1294 niet bestaat, is misschien uit te leggen als het zich conformeren van de schepenen van Wolvertem aan het kerststijl-gebruik dat normaal is voor de destinataris van het stuk, nl. het Duitse Huis ; het kan echter ook een banale onoplettendheid zijn. Het is me onduidelijk waarop de uitgever zich steunt om document n° 1558 te situeren « ± 1296 » ; het enige vaste gegeven is dat de rechtshandeling in december 1290 plaats vond, en dat de scribent actief is tussen 1278 (n° 227) en 1298. Dat een cartularium uit ± 1305 zou dateren omdat het jongste document daarin uit 1304 stamt (p. 1563, n° 1032a) is niet erg overtuigend als redening. Het kan, maar het hoeft niet.

Er zijn meer kleinigheden. Tekst n° 390a (I, p. 613) hoewel in het Brugs stadsarchief bewaard wordt op grond van de namen te Roeselare gesitueerd ; de familie Scuetelere is echter wel degelijk Brugs. Zie bv. de Brugse lijst, p. 1879 r. 2. Er zijn nog meer namen die logischer zijn te Brugge dan te Roeselare. De familie van Biervliet (hier 615, r. 23) heeft met Brugge te maken in die tijd (cf. o.m. n° 417 en 421). De familie van den Groenendike (hier 614, 12) levert zelfs een schepen te Brugge (732, 17) en zie ook : p. 1880, r. 14 (zeker Brugge). De familie van Blankenberge (hier p. 614, r. 27 tot 29) is thuis in het Brugse Vrije (cf. p. 1221, r. 19 ; p. 1381, r. 5), daar waar Roeselare niet in het Vrije, doch in de kasselrij Ieper lag. Hetzelfde geldt voor de naam Scoutheten (cf. p. 614, 15, met 719, 14). Besluit : de Brugse herkomst is zeer wel mogelijk. Men vergelijk maar dit n° 390a met het zeker Brugse n° 1227. Bij de stukken van schepenen van het Vrije is het wel hinderlijk dat men de vermelde partijen niet geografisch kan situeren in een bepaalde stad of dorp ; bij n° 560a vermoed ik Nieuwpoort ; hier is een stuk identificatie-arbeid weggelegd, zonder dewelke deze documenten nauwelijks bruikbaar zijn. De plaatsaanduiding in het regest is door de auteur blijkbaar bedoeld als plaats van redactie of van rechtshandeling ; precies deze dubbele mogelijkheid maakt het moeilijk raden voor de lezer : bij 2 stukken van eenzelfde hand wordt de ene keer Brugge (n° 1110) en de andere keer Ter Doest (n° 1768) geplaatst, hoewel de beide rechtshandelingen betrekking hebben op Ter Doest.

Blijkens het «register van schrijfcetra» (p. xxi-xxvii) zou het eigenlijk steeds scriptoria moeten betreffen en niet plaats van actio juridica.

Verder ontbreken in deze uitgaven wel eens referenties naar oudere edities. Bij n° 1755 had moeten de uitgave vermeld van H. Obreen, Onuitgegeven oorkonden uit de 13^e e. betreffende Zeeland, 3^e r., in: Bijdr. en Meded. v.h. Hist. Genootschap Utrecht, dl. 50, 1929, pp. 233-34. Evenals de regesten hiervan door G. Asaert, in: Bijdr. Gesch. inz. Oud Hertogdom Brabant, dl. 46, 1963, p. 231; en door C. Dekker-J. G. Kruisheer, Het Victorinenklooster Jeruzalem te Biezelinghe, Odijk-Maarssen, 1973, p. 106.

Bij het al of niet heruitgeven van verloren, maar reeds vroeger uitgegeven documenten stelt Dr. Gysseling zich nogal hard filologisch op. Hij neemt ze wel op wanneer een foto bewaard is (bv. bij n° 626), maar *niet* wanneer een foto ontbreekt (bv. n° 618). In het eerste geval kan hij nl. nagaan of de spelling etc. wel accuraat door de vroegere uitgever werd gehonoreerd. Toch meen ik dat, met licht filologisch voorbehoud, het ontbrekend n° 618 doch even goed een historische bouwsteen is, en in het Corpus een plaats verdiende.

Tenslotte enkele paleografische bedenkingen. Op p. 2395 komt de curieuze versie voor *coekebitere* die slechts één maal in de index en helemaal niet in Verwijs-Verdam opduikt; indien geen drukfout, ware het goed aan te stippen dat het een scribentenfout kan zijn voor coerebitere (wel frekwent in de index op p. 3174). Waarom werd op p. 2513 r. 28 *robret* verkozen boven *robert*?; even verder is dezelfde verkorting toch als *sere* opgelost.

In n° 284 (I, p. 461) wordt enkel verwezen naar een foto Van Cleemput; de ontbrekende archiefreferentie luidt: «Brugge, Rijksarchief, Oorkonden van het Vrije, n° 41».

Deze uitgave is allicht nog essentiëler als voer voor filologen. Het criterium tot opname was «teksten in het middelnederlands». Dus geen fries. Wel werden (vrij willekeurig) enkele mengteksten opgenomen, hetzij latijn-nederlands, hetzij nederlands-frans. De toegang tot dit filologisch materiaal werd vooral verzekerd via een ingenieuze reeks van indices, die meer dan de helft van het volume van de editie vormen, nl. vijf boekbanden op de negen. Ze werden tot stand gebracht via registratie op computerbanden. Naast de gewone alfabetische index (pp. 2893-5472) is er ook een retrograde index op grond van de eindletter (pp. 5475-5792); hij kan van belang zijn om de spellingsvarianten langs een omweg op het spoor te komen. Verder is er nog een index van de woorden in dalende orde van frekwentie (pp. 5795-6314) en een op grond van de woordlengte (pp. 6315-6609). Een zegen, vooral voor filologen. Deze toegangen zijn evenwel niet enkel hoogst nuttig voor filologen. Ook historici kunnen hier kostbare honing puren. Via deze indices kan men, althans voor de nederlandse oorkondentaal van de 13^e eeuw, bepalen wanneer precies bepaalde termen ingeburgerd waren, nog niet of niet

meer in gebruik waren. En dank zij de frekwentie-index hoe frekwent precies ze waren. En uit deze uiteenlopende situaties kan men conclusies trekken in verband met de authenticiteit der documenten wegens het voorkomen van een term op een normaal resp. een ongewoon tijdstip. Eén nadeel van de gebruikte uitgavetechniek komt hierbij in volle scherpste aan het licht. Woorden die op de meest gekke wijze in twee gerukt werden door de scriptor, en aldus verminkt gelaten door de konsekwente filologische uitgever, komen in de indices als nauwelijks herkenbaar verminkte ledematen te voorschijn ; vb. eeghinen doeme (p. 559, 38) en eeghijn doeme (p. 701, 27) leidt tweemaal tot het trefwoord *doeme* in de lengte-index met een lengte van 5 letters (p. 6569), terwijl het normale woord *eghindoeme* (p. 6369) in 10 letters is. Een kunstmatige scheiding dus. Omgekeerd komt in de lengte-index met 11 letters het even kunstmatig woord *tegheldenne* voor (p. 6357) terwijl de normale plaats p. 6410 was (gheldenne met 9 letters). Op deze wijze zitten in de indices dus wel wat woorden verscholen in combinaties waar men de basiswoorden niet meteen gaat zoeken.

Een derde kategorie onderzoekers zal met Gysselings repertorium diepgelukkig zijn, namelijk de paleografen. De auteur heeft zich immers de enorme moeite getroost de scriptorium-herkomst en de handen van nagenoeg al de uitgegeven oorkonden te identificeren, en dit betekent een kolossale inbreng voor de kennis van de kanselarijen en oorkondingssecretariaten. Vooral de Brugse schrijfcentra komen hierbij – wegens het grote aantal daar ontstane stukken – uit de verf. Het gaat daarbij om vaak onverwachte identificaties, zoals het te Brugge geschreven n° 64, dat nochtans een Hollandse rechtszaak betreft. Een tweede, daarentegen vrij onbekend, oorkondingscentrum dat sterk op de voorgrond treedt is Velzeke, een bescheiden plattelandsschepenbank, die echter reeds vanaf 1249 over een eigen klerk moet hebben beschikt, die trouwens als een zekere Gossuinus kon geïdentificeerd worden (zie n° 7, p. 42). Het ietwat merkwaardige succes van dit centrum werd destijds door Gysseling in verband gebracht met de ligging op een knooppunt van Romeinse wegen, met de functie als hoofdschepenbank voor een groot aantal heerlijkheden in de omgeving en met het bestaan van een hospitaal ter plekke (cf. M. Gysseling, *Het Corpus der middelnederlandse teksten tot 1300. Ervaringen en problemen in : Handel. v.d. Kon. Comm. v. Toponymie en Dialectologie XXXIX*, 1965, pp. 85-86).

De paleografische methode van Gysseling is perfect waterdicht. Hij steunt op de identificatie der handen. Wanneer één zelfde hand stukken schreef uitgaande van de schepenen van Gistel, Eeklo, Rozendaal (in Brabant) en van het Vrije, en deze alle bestemd waren voor de ene abdij van Sint-Andries bij Brugge, dan werden ze terecht aan een monnik van die abdij toegeschreven. Terecht ook stelde Gysseling dat de diplomatische formule «Ghegeven te X» (Datum apud ...) allerminst betekent dat het document op die plaats geschreven werd. Met deze methode van

de handen-identificatie ontdekte de uitgever vaak hele pakken van één zelfde scribent : zie bv. bij n° 128. Twee bedenkingen slechts. De identificaties hadden soms ietwat scherper gekund, zoals bv. bij de herkomstaanduiding uit het *archief* van Saint-Andries in n° 24, 27 en 28 ; wat is precies het verschil met de scriptorium-aanduiding ? Een tweede handicap is dat bij de handenidentificatie enkel met de verzamelde nederlandstalige oorkonden werd gewerkt, en niet met de latijnse en franse stukken die in het gebied frekwent voorkomen in dezelfde periode ; het is evident dat vele scribenten «meertalig» waren, en dat het identificatiewerk aldus kan verrijkt worden. Het paleografisch resultaat is bijgevolg een aanzet, geen eindpunt (de auteur heeft het probleem in het pas geciteerde artikel, p. 83, ook onderkend).

Alvast kon vroeger scriptorium-onderzoek door deze exhaustieve verzameling aangevuld worden, en kon bv. de aanvang van de activiteit van het scriptorium van St. Clara te Gentbrugge naar een vroeger tijdstip verschoven worden dan Thérèse de Hemptinne in 1969 kon bewijzen (Hand. Mij. Gesch. Gent, n.r., XXIII, 1969, pp. 3-12) en wel door confrontatie van stukken waarvan de vergelijking zich in de vroegere studie geenszins opdrong (n° 1251-52 met 1254a). Bij dit identificatie-werk zou ik persoonlijk wel een iets scherpere scheiding doortrekken tussen redactie en scriptio, en tussen scriptio en taalgebruik ; ik meen dat het taalgebruik eerder verwijst naar de redacteur dan naar de scribent. Dr. Gysseling heeft ten onrechte een aantal scriptorium-identificaties gesteund op het dialect van de taal, terwijl elders – en bijna steeds – een paleografisch principe werd gehuldigd. Dit dooreenhaspelen moet ook bij gebruikers-filologen tot misverstanden leiden. Een enkele keer aarzelt schrijver dan weer te veel om toe te schrijven zoals bij de twee stukken door één zelfde hand van resp. de graaf van Vlaanderen en Raas van Gavere, beide bestemd voor de Bijloke te Gent, en dus wellicht aldaar opgesteld en of geschreven.

Tot slot wil ik nogmaals mijn warme bewondering uitdrukken voor dit jongste (niet het eerste, maar wellicht niet het laatste) levenswerk van Dr. Gysseling. Wie welke diplomatische tekst ook in het nederlands van vóór 1301 nodig heeft weet dat hij het hier zeker vinden zal, en dat in een accuraat perfecte weergave. De uitgever heeft inderdaad tientallen halfvergane, moeilijk ontcijferbare teksten gedwongen hun laatst leesbare letters prijs te geven, desnoods en vaak met behulp van een wood-lamp. De enkele punten van kritiek die zopas gevallen zijn hebben in feite grotendeels te maken met het verschil in standpunt over wat een bruikbare teksteditie en een kritisch regest hoeven te zijn resp. volgens filologen en historici. Ze doen niets af aan de fundamentele accuratesse en methodologische coherentie van deze meesterlijke en onvolprezen editie.

Inmiddels kwam ook de eerste band van de *literaire* reeks van Gysselings Corpus van de pers. Voor de discussie rond de uitgave-techniek verwijzen we

naar onze bespreking van de Ambtelijke Teksten. Wezenlijk werden immers dezelfde regels hier gehanteerd. Met dit voorbehoud dat het houvast voor het dateren van literaire teksten veel minder stevig is, en dat de datum bijna steeds benaderend moet blijven ; op een paleografische schatting berust. Bepalend voor de opname was een scriptio in origineel of in kopie-vorm van vóór 1301. Van dit beginsel werd slechts één maal afgeweken, nl. voor de Wachtendonkse psalmen (p. 43 en vlg.) waarvan de late, humanistische kopieën door de uitgever als betrouwbaar beoordeeld werden.

Tijdens het opsporingswerk kwam aan het licht dat de beperking tot «middelnederlands» zoals voor de diplomatische teksten, hier onmogelijk te hanteren viel. Het resultaat is dat deze eerste band in twee werd gesplitst en dat de eerste 282 bladzijden aan een aparte collectie «oudnederlandse teksten» werd gewijd, waarin naast het beroemde liefdesversje van rond 1100 uit de Bodleian Library te Oxford «Hebban olla vogala ...», hier uitgegeven met zijn latijnse kontekst, ook Friese runeninscripties uit Friese en Groningse terpen (p. 5 sq.) voorkomen, omdat deze voor het begrip van het Oudnederlands essentieel kunnen geacht worden. De vroegst bekende oudnederlandse teksten dateren thans van het einde der 8^e eeuw, een Hollandse lijst van heidense praktijken bewaard in een contemporaine kopie in de Vaticaanse Bibliotheek (p. 19 sq.), waarin oudengelse termen ten dele in continentaal germaans, met name oudnederlands, werden omgezet. De bekende Heliand-tekst bewaard in een kopie van het derde kwart der 9^e eeuw (pp. 29-39), werd nu ook definitief in het Nederlands taalgebied, en meer bepaald in het Antwerpse, thuis gebracht.

In het eigenlijk middelnederlands gedeelte (pp. 283-945) komen meer bekende literaire teksten voor. Op kop Hendrik van Veldeke's Sint Servaas, fragmentair bewaard in een kopie van rond 1200, aan te vullen met een kopie eind 15^e eeuw. Maar ook de versie van Floris en Blancefloer uit het eerste kwart der 13^e eeuw, de Aiolffragmenten uit 1220-1240, en een oud Reinaertfragment van ± 1260-80. Zoals te verwachten was werden deze teksten – in tegenstelling tot de oorkonden – bijna alle reeds vroeger uitgegeven, behalve dan het korte stukje uit de Alexius-legende (pp. 526-528). Toch wordt de gebruiker verzocht van deze nieuwe edities kennis te nemen. Ze zijn met een veel grotere trefzekerheid uitgegeven dan vroeger ; met behulp van de leeslamp werden inktsporen nagezocht, hetgeen Gysseling toeliet aanvullende suggesties te doen bij lezingen van nochtans ervaren paleografen zoals G. I. Lieftinck (p. 524). De uitgever zorgde ook voor nauwkeuriger dateringen van de bewaarde handschriften (p. 501, 524).

Een onderscheid met de vorige banden is dat de indices van de vier types (alfabetisch, retrograde, frequentie en woordlengte) hier meteen bij de uitgegeven fragmenten werden gevoegd, en wel in twee pakketten opgesplitst, resp. voor de oudnederlandse en de middelnederlandse fragmenten. Dit was hier absoluut

noodwendig om de toch wel erg verschillende taalvormen niet door elkaar te halen.

Wat ons nu nog, in de volgende delen, te wachten staat, zijn enkele grotere handschriften, met name Sinte Lutgart (Kopenhaagse en Amsterdamse handschriften), Jacob van Maerlants Rijmbijbel en Der Naturen Bloeme, en het Bestiaire d'Amour in een Hannovers handschrift. — W. PREVENIER.

Delort (Robert). *Le commerce des fourrures en Occident à la fin du Moyen Age.* Rome. Ecole Française de Rome. 1978. 2 vols in 8°, 1383 p. (BIBLIOTHÈQUE DES ECOLES FRANÇAISES D'ATHÈNES ET DE ROME, t. 236).

En dehors des textiles proprement dits, des draps de laine surtout et principalement pour les villes de Flandre, les produits de l'industrie ou du commerce avaient, jusqu'à ces dernières années, peu retenu l'attention des Médiévistes. Cette histoire prend maintenant ses lettres de noblesse car l'on sait tout l'intérêt que peuvent présenter l'étude des modes de consommation et d'approvisionnement, leurs implications économiques et sociales, voire même, avec l'évolution de la mode et des goûts, celle des mentalités. C'est précisément ce que s'est appliqué à faire Robert Delort sur un très vaste objet, celui des fourrures, particulièrement complexe, diffus, difficile à délimiter et à cerner dans toutes ses ramifications géographiques. De cette façon, ce gros ouvrage, publication d'une thèse de doctorat d'Etat, dépasse très largement le cadre que semble impliquer son titre : il s'agit bien de tout autre chose que de commerce, mais d'économies en général et, plus encore, non pas seulement au détour des pages, pour telle ou telle anecdote, mais d'une manière fondamentale, de sociétés.

Réunir la documentation souhaitée n'était évidemment pas chose aisée. Elle ne pouvait être exhaustive : il fallait opérer des choix et, outre de considérables dépouillements d'archives, largement utiliser tous les recueils de textes publiés, tels, par exemple, les registres de comptabilité royale ou princière, les registres fiscaux (ceux de la taille de Paris bien sûr) et aussi les statuts et règlements des diverses associations de métiers qui, de près ou de loin, se rapportent aux peaux, aux pelleteries aux fourrures et à leurs préparations. Le catalogue des sources manuscrites fait état de très importantes recherches, dans les fonds français d'abord, et aussi, par ordre d'importance me semble-t-il, d'Italie, d'Espagne, de Belgique, pour ne citer que les principaux. Ces enquêtes ont, selon l'importance et surtout la nature des fonds, conduit l'auteur soit à des dépouillements systématiques soit, au contraire, à des sondages qui, certes ne vaudraient pas pour une étude quantitative, à vrai dire chimérique, mais apportent beaucoup de renseignements très circonstanciés pour une étude des formes et des structures.